

LBRIS

We know
books

© Editura EIKON

**Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice (CNCS)**

București, Calea Giulești 333, sector 6
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STOENESCU, CONSTANTIN**

Noi încercări de istoria filosofiei românești /
Constantin Stoenescu. - București : Eikon, 2025
Conține bibliografie
ISBN 978-606-49-1487-3

1

Ilustrații copertă: Andrei Simionescu Panait

DTP: Ruxandra Nițescu

Editor: Valentin Ajder

Constantin Stoenescu

NOI ÎNCERCĂRI DE ISTORIA FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

E I K O N

BUCUREȘTI, 2025

„N. Bagdasar – Critica empirismului consecvent al lui John St. Mill”, în volumul *Studii de istorie a filosofiei românești, XVII, Teorii ale adevărului*, editori Mona Mamulea, Titus Lateș, Viorel Cernica, Mihai Popa, Editura Academiei Române, București, 2021, pp. 13-24.

Edgar Papu

„Despre stiluri și cogniție. Tematizări actuale”, *Glose. Revistă de Studii Românești*, An V, Nr. 1-2 (9-10), 2023, Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, pp. 145-154.

Filosofie și ideologie

„Under Authorities. Philosophy and Ideology in The Obsessive Decade of `50 in Romania”, *Annals of the University of Bucharest, Philosophy Series*, volum LXVIII, nr. 2, 2019, pp. 73-85.

Cuprins

Cuvânt înainte / 5

Moștenirea bizantină

1. „Bizanț după Bizanț” – analiza conceptuală a unei expresii elocvente / 6

Antim Ivireanu

2. Antim Ivireanu și emergența umanismului românesc / 23

Titu Maiorescu

3. Locul *Logicii* în proiectul maiorescian al culturii critice. Reverberații contemporane / 40

Constantin-Rădulescu Motru

4. C. Rădulescu-Motru și proiectul pozitivist al psihologiei ca știință / 55

5. *Lexiconul psihologiei științifice* în Cursul de psihologie al lui C. Rădulescu-Motru / 80

P. P. Negulescu

6. Critica empirismului lui John St. Mill în opera filosofică a lui P. P. Negulescu / 103

Lucian Blaga

7. *Spiritul matematic* ca stil de gândire / 127

8. Cum să înțelegem *Eonul dogmatic*? O încercare de interpretare riguroasă / 155

Ion Petrovici

9. „Spiritul științific” și „spiritul filosofic” în viziunea
lui Ion Petrovici / 178

Nicolae. Bagdasar

10. N. Bagdasar – Critica empirismului consecvent
al lui John St. Mill / 202

Edgar Papu

11. Despre stiluri și cogniție. Tematizări actuale / 224

Filosofie și ideologie

12. Sub autorități. Ideologie, filosofie și literatură în
timpul „obsedantului deceniu” în România / 242

Anexă / 264

„Bizanț după Bizanț” - Analiza conceptuală a unei expresii elocvente

Abstract

My working hypothesis is that the phrase „Byzantion after Byzantion” has a bundle of meanings which can be revealed by a kind of conceptual analysis. I have discovered five constitutive elements: the first, that Iorga wanted to express the paradoxically twinning of historical change and continuity, the second, that he agreed the rise and fall model of historical development, the third, that he thought about historical process at the level of the biggest entities, namely, the civilizations understood as complex societies, the fourth, that he thought that religion could be a general framework for an explanation regarding the course of events, and the last, that Iorga searched for an explanation in terms of tradition.

Keywords

Nicolae Iorga, „Byzantion after Byzantion”, rise and fall, complex societies, Orthodox religious tradition

„Bizanț după Bizanț”¹

Expresia „Bizanț după Bizanț” a fost folosită pentru prima oară de Nicolae Iorga și a fost consacrată ca titlu al uneia dintre numeroasele sale cărți.² Teza sa este aceea că formele culturale care au asigurat și au garantat identitatea Imperiului Bizantin au supraviețuit după căderea acestuia, fiind prezervate în Europa de Sud-Est mult timp după cucerirea Constantinopolului în anul 1453, în special în Principatele Române, în ciuda influențelor și presiunilor exercitate de Imperiul Otoman.

În cartea sa, Nicolae Iorga descrie în detaliu o mulțime de fapte care s-au întâmplat după cucerirea Bizanțului, de la exilul unor intelectuali în vestul Europei, în primul rând a numeroși filosofi și teologi, până la mișcările revoluționare care au început să se contureze în prima parte a secolului al nouăsprezecelea. Capitolele al VI-lea și al VII-lea dezvoltă teza derivată a continuității ideilor imperiale bizantine în principatele dunărene ale Valahiei și Moldovei. Fundamentul solid al acestui proces istoric ar fi fost asigurat, potrivit lui Iorga, de biserica ortodoxă și de comunitățile creștine. Aceasta explică și de ce domnitorii din cele două

1 Doar câteva precizări în legătură cu metoda pe care o folosesc aici pentru analiza expresiei „Bizanț după Bizanț”. Ipoteza mea este aceea că metoda analizei conceptuale ar putea fi aplicată, într-un sens slab al termenului „analiză”, în cercetarea întreprinsă în științele sociale și umaniste, inclusiv în istorie. Scopul nu l-ar reprezenta doar obținerea unei clarități mai mari a discursului, ci și elucidarea unor concepte. Dacă iau în seamă varietățile conceptului de analiză în filosofia analitică, atunci aş spune că am în vedere mai degrabă ceea ce se înțelege prin analiza conectivă decât prin analiza lingvistică. Drept urmare, scopul analizei pe care o propun îl reprezintă scoaterea la suprafață a elementelor constitutive ale ideilor, astfel încât să devină clare diversele corelații dintre concepte și idei.

2 Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.

principate au fost nu doar simpli donatori pentru aceste comunități creștine și bisericile lor ortodoxe, ci și-au asumat și rolul de protectori.

Cred că nu riscăm deloc din punct de vedere hermeneutic dacă susținem că în cercetarea sa asupra spațiului politic al Bizanțului de după Bizanț Nicolae Iorga descoperă nivelul multicultural ca o componentă a identității unor comunități diferite. Pe de altă parte, Iorga obișnuiește să descrie cultura românească drept un amestec de elemente ce țin de spațiul european estic al ortodoxiei și de moștenirea latinătății în aceeași zonă geografică.

Scopul analizei conceptuale pe care o propun este de a configura o paradigmă teoretică ce generează un program de cercetare prin dezvoltarea presupuziției puternice care susține teza lui Iorga, și anume, aceea potrivit căreia religia ortodoxă a fost principalul factor al conservării identității bizantine, asigurând continuitatea unui anumit tip de civilizație într-un anumit spațiu geografic. Maia Todorova este de părere că expresia „Bizanț după Bizanț”, înțeleasă în sens descriptiv, denotă ceea ce împărtășesc în comun locuitorii de tradiție ortodoxă din Imperiul Otoman cu privire la religie, justiție, muzică și arte vizuale.³

Neîndoielnic, teza lui Iorga conține anumite remisențe ale atitudinii și poziției sale ideologice și are o încărcătură emoțională, dar cred că prevalează conținutul ei teoretic și cognitiv, motiv pentru care poate fi folosită drept un instrument interpretativ. Nucleul ei teoretic este asigurat de recunoașterea continuității istorice a creștinătății ortodoxe și permite respingerea replicilor sceptice. Principala idee este aceea că un

³ Maia Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 165.

anumit gen de structură economică și socială, un tip de cultură și o religie dominantă s-au suprapus timp de mai multe secole într-un anumit spațiu geografic. Dar cum a fost posibil un asemenea proces istoric? Cum putem explica această stabilitate istorică? Care ar fi cazurile sau situațiile istorice exemplare? Și care este rolul jucat de cadrul religios în care s-au petrecut evenimentele? A fost creștinismul ortodox un suport pentru valorile, prejudecățile și așteptările comune locuitorilor din sud-estul european? Și putem oare presupune că principalele reguli sociale, acelea care au asigurat stabilitatea interactivă la nivel social și economic au derivat din acest etos? La aceste întrebări voi încerca să ofer răspunsuri în continuare.

„Creștere și descreștere”

Istoricii încearcă mai degrabă să explice schimbarea în istorie, să surprindă procesualitatea și să arate de ce ea se petrece, decât să evidențieze stabilitatea sau procesele lente. Desigur, un istoric este mai mult decât un simplu cronicar al vremii sale, deși nu orice istoric este un teoretician al istoriei. Totuși, chiar și a scrie doar despre bătălii și învingătorii lor presupune deja un angajament în interpretarea faptelor. Că nu există fapte istorice pure și că orice fapt este încărcat teoretic este deja un principiu recunoscut aproape unanim în înțelegerea istoriei ca povestire a faptelor. De aceea, voi considera de la sine înțeleasă ideea că în spatele oricărei cronici istorice se află ascunsă o viziune despre istorie.

Expresia „Bizanț după Bizanț” a fost folosită de Nicolae Iorga ca o descripție a schimbării istorice cu avantajul că aceasta sugera atât succesiunea cât și continuitatea. Probabil că intenția sa a fost să captureze

prin această expresie situația aparent paradoxală în care ceva se schimbă și, în același timp, rămâne neschimbat. Firește, Iorga avea în vedere puneri diferite în relație pentru a scoate la iveală schimbarea sau, dimpotrivă, stabilitatea.

Acest mod de a gândi și de a vorbi despre istorie nu este o inovație făcută de Iorga, ci a mai fost utilizat de anumiți istorici pentru a descrie schimbări istorice majore, așa cum ar fi procesul de creștere a civilizațiilor sau a imperiilor și decăderea lor. Probabil că este binecunoscut modul în care filosoful Giambattista Vico a reinventat această viziune asupra istoriei.⁴ El a susținut că există o singură lege universală a istoriei, a cărei sursă și legitimitate se află în existența lui Dumnezeu. Diversele fapte istorice sunt expresii ale acestei legi. Vico a încercat să explice de ce societăți diferite realizează în mod diferit cerințele acestei legi unice.

Răspunsul lui Vico stă într-o teorie despre istoria ideală și eternă pornind de la presupunerea că toate națiunile se dezvoltă și decad, cresc și descresc, potrivit unei mișcări circulare. Prin urmare, aceste dovezi istorice sunt considerate în cadrul anumitor presupuziții metafizice. Filosofii Evului Mediu, apoi cei ai Epocii Luminilor, au asociat ideea de progres cu asemenea secvențe istorice. Aceeași viziune asupra istoriei a fost împărtășită de Dimitrie Cantemir în a sa *Istorie a creșterii și descreșterii Imperiului Otoman (Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae)*.

Modelul ciclic al istoriei a fost folosit și de către unii dintre contemporanii lui Iorga, de exemplu Arnold Toynbee în cartea sa, *A Study of History*. El a deosebit între douăzeci și unu de mari civilizații, a descris geneza

lor, dezvoltarea și decadența, în fine, dezintegrarea lor urmată de geneza unei noi civilizații. Pe scurt, „civilizațiile se nasc și dispar, iar prin dispariția lor dau naștere altora.”⁵ Un model similar este aplicat de Toynbee în cercetarea făcută asupra dezvoltării istorice a orașelor, în cartea sa *Cities on the Move*. Astfel, între altele, Toynbee a încercat să explice de ce capitala Imperiului Roman a fost mutată de la Roma la Constantinopol.

Nicolae Iorga are o viziune generală asemănătoare asupra dezvoltării istorice, înțeleasă ca o succesiune în serie de civilizații. Mai mult decât atât, el a adoptat chiar și ideea unei mișcări istorice circulare a perioadelor de creștere și descreștere. El consideră că civilizațiile sunt cele mai cuprinzătoare unități istorice cu identitate și judecă evoluția lor din perspectiva modelului dinamic circular, încercând să descopere sursa de bază a unității în contextul evoluției. În același timp, preluând o idee teoretizată deja în filosofia culturii, Iorga descrie civilizațiile în complexitatea lor economică, socială, culturală și politică ca realități vii structurate prin forme specifice. Cred că avem temeiuri suficiente pentru a spune că expresia „Bizanț după Bizanț” restaurează relația dintre forme și realitatea istorică în cadrul civilizației sud-est europene. Este o realitate istorică faptul că orașul Constantinopol a fost cucerit în anul 1453, pe când civilizația de tip bizantin a supraviețuit în spațiul balcanic multe secole după acest eveniment militar deoarece „formele” culturale bizantine nu au încetat să existe. De fapt, o schimbare istorică este un moment de continuitate și discontinuitate. Expresia „Bizanț după Bizanț” surprinde relevanța aplicativă a acestei interpretări pentru cazul civilizației balcanice.

4 Vezi Giambattista Vico, *The First New Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

5 Arnold Toynbee, *Civilization on Trail*, Oxford University Press, New York. 1948, p. 15.

Să presupunem că este neproblematică ideea că civilizația bizantină este o societate complexă care s-a dezvoltat gradual. Prefer să folosesc termenul „civilizație” pentru a denota efectele pe care le produc societățile complexe. În acest sens, civilizația bizantină produce o societate complexă care are propria sa ierarhie, inclusiv o birocrație și o elită conducătoare. De asemenea, susțin că stratificarea socială este acompaniată de o specializare a grupurilor sociale și că identitatea ideologică și religioasă se bazează pe anumite valori și concepte împărtășite în comun. Această „cultură comună” este descrisă drept „o combinație de vechi obiceiuri de gândire și folclor”.⁶

Dacă o societate complexă este o asemenea entitate istorică, atunci trebuie explicată și evoluția ei. Atunci, ce înțelegem prin nașterea, dezvoltarea și colapsul unei societăți complexe? Deși în literatură nu dispunem de răspunsuri complete la această întrebare, este ușor, totuși, să găsim un punct de plecare, cel puțin de dragul argumentării.

Teoria lui Joseph Tainter privind dezvoltarea și colapsul societăților ne poate fi de folos. El definește colapsul drept „o trăsătură recurentă a societăților umane.”⁷ În același timp, el realizează că această presupunere duce la cel puțin două probleme metodologice, prima, „problema dacă complexitatea este un continuum sau este caracterizată de stadii discrete”,⁸ a doua, dacă pentru a da o explicație colapsului va fi necesar să luăm

6 Alexandru Duțu, *Political Models and National Identities in Orthodox Europe*, Editura Babel, București, 1998, p. 139.

7 Joseph A. Tainter, *The Collapse of Complex Societies (New Studies in Archeology)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, p. 5.

8 *Ibidem*, p. 23.

în discuție concepții generale cu privire la modul în care societățile complexe s-au dezvoltat.⁹ Presupun că o explicație cauzală a dezvoltării și a colapsului pentru fiecare caz în parte va fi cea mai bună opțiune. Drept urmare, o asemenea cercetare exploratorie va scoate la iveală cauzele ascunse ale transformărilor istorice. Dar și alte întrebări capătă legitimitate, așa cum cum ar fi aceea privind explicațiile pe care le putem da faptului istoric că o societate rămâne neschimbată o lungă perioadă de timp.

Răspunsul la prima problemă metodologică este acela că o societate complexă are o anumită identitate date fiind anumite structuri profunde și moduri de operare, toate acestea fiind dublate de caracteristici de suprafață observabile. În același timp, societățile complexe se dezvoltă deoarece ele nu sunt entități inerte, așa că balanța între schimbare și stabilitate fixează echilibrul la nivelul societății complexe înțeleasă ca o totalitate. Prin urmare, societățile complexe se schimbă treptat, dar se schimbă. Pe de altă parte, colapsul lor este explicat prin conjuncția unor cauze diferite care produc condițiile necesare unei schimbări catastrofale. Cu excepția unor dezastre naturale, probabil că principala cauză a schimbărilor rapide este lipsa resurselor naturale.

Concluzia metodologică este aceea că în istorie cea mai bună explicație este una care descrie geneza și cauzele fenomenelor.

Cum ne imaginăm lumea bizantină?

Concepută drept o societate complexă, lumea bizantină este un caz istoric foarte interesant deoarece ridică anumite întrebări cu privire la structura de bază

9 *Ibidem*, p. 22.